

SAKK ÉS IRODALOM

Warwick A. Randell: *Fighting Chance*. Lansdowne Press, London, 1984

Észrevétlen lopta be magát mindennapi nyelvhasználatunkba a sakk. A játszmákból átmentett helyzeteket hasonlóságuk miatt gyakran alkalmazzuk a hétköznapi élet bizonyos szituációira is. Átvitt értelmű kifejezéseink között gyakran szerepelnek a következők: sakkot ad valakinek, sakkban tart valakit. Az irodalom — mint ahogy azt számos példa bizonyítja — ennél sokkal elvontabb formában is felhasználta képalkotásában a sakkot, máskor pedig témaként vagy éppen a szerkezet meghatározójaként szerepelt (ez utóbbira szóban forgó regényünk nyújt szemléletes példát).

Az irodalmi köztudatban fellelhető sakk-allegóriák egyik ismert mondatnánk: elcsépeelt példáját vehetjük szemügyre Laár András következő soraiban: „Mi vagyunk az esélytelenek, csupa elszánt, hűsóból faragott sakkfigura. Nem tudod ki lép ellened, s ha nem vigyázol, önmagad könnyen kiütöd. Adódnak bonyolult helyzetek, s nem tudod, épp mi van egy csel mögött.” De az ismertebb példákból is kitűnik, hogy az irodalmi alkotások egy része csupán kacérkodott a gondolattal, hogy a nagyvárosok valójában sakktablák, fentről az épülettömbök fekete-fehér négyzetek, bennük az elidegenedett emberek egy leegyszerűsített játszma szereplői. Valójában azonban kevés olyan időálló munka született ebben a témakörben, amely megnyugtatóan bizonyította volna a sakk-allegória hitelességét, életképességét. Joggal tűnik agyonírtnak a fenti idézet retorikus gondolatalkazata, annak ellenére, hogy korunk depresszív világképének nagyon is szemléletes részlete, végső soron a nagyvárosi elidegenedés terméke.

Warwick A. Randell értékes művekkel bizonyította jártasságát ebben a témakörben. Korábban elsősorban verseket publikált, ezekkel alapozta meg világhírnevét. Egyik ismert könyve a *Togetherness* c. verseskötet, melyben napjaink polgárainak életérzését próbálta korszerűen megfogalmazni. Munkában megcsömörlött, elfásult, szürke emberek gondolatvilágát vetítette ki dísztelen kanyargó verssoraiban.

Új műve (*Fighting Chance*) több szempontból is rendhagyó vállalkozás. Nyilvánvalóan ismerte és tudatosan használta fel a fentiekben körvonalazott sakk-allegóriát, melynek az angol irodalomban is szép számban akadnak előképei. Randellnél a hangsúly — a téma újszerű felfogásán túlmenően — elsősorban azon az írói eljárásán van: hogyan tehető „konkrétá”, tehát autentikus történetté az említett sakk-allegória? Mindenekelőtt úgy, hogy a regény szerkezetét és a cselekményegységeket igazítja a sakkhoz.

A fejezetcímek egy-egy sakk-stratégiát takarnak, melyek eleinte funkció nélkülűnek tűnnek, a későbbiek során azonban rájövünk, hogy a va-

lődi sakkjátszmával párhuzamosan pszichológiai dráma játszódik. A főhős (akinek nevét nem tudjuk meg) naplószerűen számol be életének fontosabb eseményeiről, s különböző utalások alapján következtethetünk előéletére is. Közben egyre világosabbá válik, hogy valójában egy sérült elmével állunk szemben, aki egyre „betegebb” lesz. Félig-meddig tudatában van ennek, hiszen titkolja bűnös szenvedélyét, hogy örömet leli embertársai szenvedésében, tudatosan károsítja a közvagyonot és munkaadóját egyaránt.

Foglalkozására nézve áruházi eladó, feltehetően ebben a munkakörben fejlesztette tovább remek emberismerő képességét. Saját bevallása szerint gyakorlatias ember, és járatlan a tudományokban; kedvenc időtöltése a sakkozás. Ezek a mozzanatok Stefan Zweig híres *Sakkenovellá*ját juttatják eszünkbe, amikor is a következőket olvashatjuk Czentovic Mirko sakk mesterről: „a magánéletében képtelen volt bármely nyelven egyetlen mondatot helyesírási hiba nélkül leírni. S amint kollégája csipősen megjegyezte: általános volt a műveletlensége minden téren... Ha számolnia kellett, még tizenégy éves korában is az ujjait hívta segítségül.”

A sérült elme a sakkot a mindennapi életre alkalmazza, előre kiszámított lépésekkel tartja sakkban környezetének figuráit; előre kiszámítja, hogy az eltervezett „húzás” milyen hatással lesz az ellenfélre. Kegyetlen pszichológiai sakkjátszma kerekedik ki a regényből, melyet a beteg elme irányít.

A főhős felismeri, hogy az emberek mindennapi életük során gyakran kénytelenek kisebb-nagyobb játszmákat játszani. (Idézzünk erre egy közel álló példát John Fowles *A francia hadnagy szeretője* című, nemrégiben megjelent regényéből: „Úgy lesz, ahogy kívánja, asszonyom. Sakk-kifejezéssel élve, ez ravasz áldozat, okos húzás volt.”) Hőszünk is ilyen egyszerű példákval kezd, pl. kiszámítja lépésről lépésre, miként hozhatja kellemetlen helyzetbe „figuráit”. A játszma akkor válik véresen komollyá, amikor kiprovokál egy gyilkosságot.

Izgalmas történetet ír le Warwick A. Randell, módszere gyakran emlékeztet a bűnügyi regények íróiára; egy nagyon lényeges ponton azonban el is határolja magát tőlük: a krimiben egy gyilkosság elképzelhetetlen valamilyen anyagi vagy érzelmi indíték nélkül, a hangsúly a gyilkos felfedésén van — Randellnél a főhős az eltervezett játszma kedvéért követ el gyilkosságot, mindenféle anyagi vagy érzelmi indíték nélkül, ebből a szempontból számára a figurák teljesen közömbösek.

Ismerjük George Cukor *Gázláng* című filmjét, ahol a fiatal férj fokozatosan az örületbe próbálja kergetni finom lelkű feleségét, abban a reményben, hogy hatalmas vagyont örököl. A körülmények és az indíték egészen más, a „húzások” azonban hasonló módon mennek végbe mindkét esetben: a megfelelően irányított pszichikai hatások megbontják a figura lelki egyensúlyát, félelmében egy irreális világot épít magában,

elveszíti önkontrollját, természetével ellenkező tettekre is rákényszeríthető.

A regényt magyarrá fordítónak az első gondot a cím jelentheti majd. Fordítható „harccal kiküzdhető lehetőségnek”, amennyiben a játszma sikeres kimenetelére kívánnánk utalni; lehetne „csöppnyi lehetőség” vagy „remény még van”, amennyiben az írónak azt a burkolt célját kívánnánk megfogalmazni, hogy az olvasók figyelmét nyomatékosan felhívja a pszichikai kényszer irányíthatóságára, s annak következményeire. Az író véleménye kimondatlanul is: még van remény, de sajnos a sakkfigurává-válás lehetősége sem kizárt; a nyomaték kedvéért egy helyen feltűnik Hitler alakja is.

Warwick A. Randell orvosi szakkifejezések nélkül írt lélektani regényt. Hőstét azáltal hozza közel az olvasóhoz, hogy egyes szám első személyben mondatja el vele a történetet, amely végül megnyugtató befejezés nélkül fut ki a semmibe...

KONTRA Ferenc

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓ

A BUSZMEGÁLLÓ

A Harag-rendezés koncepciójának kulcsát a Hallgatag férfi szerepének átértelmezésében kell keresni.

Kao Hszing-csien „komikus lírai életkép”-ének szereplistája élén találjuk a Hallgatag férfit. Ő lép elsőnek színre, „oldaltáskával érkezik”, afféle értelmiségi, ahogy a manapság divatos kellék alapján következtethetünk. S valóban, alighogy beáll a buszállomásra, könyvet vesz elő, olvas — így várakozik. Előbb azonban „bólogat” az utána érkező Öregapó kérdésére — „Már elment a busz?” —, majd arra is „bólint”, amikor az öreg beszélgetést kezdeményezve megkérdezi tőle: „A városba készül?” Amikor pedig a párbeszédet szorgalmazó ember megjegyzi, hogy korán kell annak útnak indulnia, aki szombat délután akar bejutni a városba, a Hallgatag férfi „arcán halvány mosoly jelenik meg”. Öregapó ezt szinte biztatásnak érzi, s mint a vízfolyás megered a beszéde.

Kao Hszing-csien: A buszmegálló. Fordította Polonyi Péter. Rendező: Harag György. Díszlet- és jelmeztervező: Doina Levinta. Zeneszerző: Lengyel Gábor. Színészek: Szilágyi Nándor, Fejes György, Banka Gabriella f. h., Bakota Árpád, Földi László, Ábrahám Irén, Sinkó István, Páthy Mátyás. Újvidéki Színház, bemutató 1984. okt. 18-án.